

ROLUL CAPITALULUI UMAN ȘI AL CAPITALULUI SOCIAL IN CONVERGENȚA REGIONALĂ: SCURTĂ REVIZUIRE A LITERATURII DE SPECIALITATE

Lector univ. dr. Anca MUNTEANU¹

Rezumat

Studiul de față prezintă o revizuire a literaturii de specialitate în domeniul creșterii economice durabile. Accentul cade pe prezentarea a două concepte cheie în explicarea fenomenului de creștere economică: capitalul uman și capitalul social. Studiul oferă o descriere a fiecărui concept în parte prezentând apoi rezultatele cele mai relevante obținute în literatura de specialitate. De asemenea sunt identificate avantajele și dificultățile presupuse de utilizarea empirică a conceptelor. Pornind de la aceste elemente considerăm că literatura în domeniul economiei dezvoltării (growth economics) poate să câștige în termeni de rafinare a descrierilor și explicațiilor prin deschiderea spre științe complementare care operează folosind concepte din sfera socialului menite să ofere o înțelegere mai nuanțată a unui fenomen atât de cercetat.

Cuvinte cheie: Capital uman, capital social, dezvoltare durabilă

Clasificare JEL: O10, O15

1. INTRODUCERE

Lucrarea de față își propune să realizeze o incursiune în literatura de specialitate ce abordează tematica dezvoltării și creșterii economice durabile folosind lentila multidisciplinarității. În acest sens se prezintă două abordări alternative însă complementare ale fenomenului creșterii economice.

Astfel, teoria economică a demonstrat cu succes importanța pe care o are capitalul uman atunci când vine vorba de susținerea creșterii economice. Pornind de la acest filon de cercetări lucrarea de față prezintă cele mai relevante și recente rezultate obținute, accentul căzând din această perspectivă pe rolul și cuantificarea capitalului uman în explicarea creșterii economice.

Fenomenul creșterii economice poate fi legat și de un concept care vine din sfera sociologiei: capitalul social. Din această perspectivă, literatura de specialitate argumentează

2. ROLUL CAPITALULUI UMAN ÎN TEORIA CREȘTERII ECONOMICE

Capitalul uman se referă la abilități și cunoștințe obținute prin educație și experiență. Începând cu lucrarea lui Becker (1964) cercetarea macroeconomică acordă o atenție sporită conceptului de capital uman pus în legătură cu cel de creștere economică. Acumularea de capitalul uman crește productivitatea muncii, Becker (1964) distingând între capital uman specific – abilități și cunoștințe utile uni angajat sau pentru o industrie aparte și capital uman general - abilități și cunoștințe utile tuturor angajaților.

Modelul neoclasic de creștere economică propus de Solow (1965) și Swan (1965) explică creșterea economică ținând cont doar de rata de economisire și de rata de creștere a populației. Mankiw, Romer și Weil (1992) extind modelul neoclasic și propun introducerea ca variabile exogene capitalul fizic și acumularea de capital uman. Autorii arată că varianta augmentată a

¹ Universitatea "Petru Maior" din Târgu Mureș, anca.munteanu @ea.upm.ro

modelului Solow-Swan explică în proporție de 80% variația venitului la nivelul economiilor lumii. Mai mult, prin introducerea variabilei ce estimează acumularea de capital uman, se obțin estimări mai corecte pentru celelalte variabile din model (rata de economisire, capital fizic și creșterea populației). Modelul mai prezice că în economiile mai sărace vom asista la rentabilități mai ridicate generate de capitalul fizic și de acumularea de capital uman.

Modelele de creștere endogenă explică dezvoltarea pe termen lung ca rezultată a activităților economice capabile să creeze cunoștințe tehnologice noi. Progresul tehnologic se datorează inovațiilor manifestate sub diferite forme – de produs, de proces, de piață, - care rezultă în urma activităților din economie. Capitalul uman și externalitățile create Se remarcă în această direcție teoriile propuse de Lucas (1988), Romer (1990) și mai recent Ciccone (2002).

Studiile empirice validează rolul important pe care educația îl joacă în explicarea variabilității dezvoltării economice. Studii recente realizate pe unități naționale de analiză:

De La Fuente and Domenech (2006) analizează impactul educației asupra creșterii economice pentru 21 de țări din OECD. Rezultatele prezintă existența unei relații cauzale puternice între creșterea nivelului de școlarizare (educational attainment) și dezvoltarea economică;

Cohen and Soto (2007) operaționalizează conceptul de acumulare de capital uman numărul ca produs dintre ponderea populației aflată într-un nivel de educație și numărul de ani corespunzător nivelului respectiv ținând cont de structura pe vârste a populației. Analizând 95 de economii în perioada 1960-2000 lucrarea argumentează existența unei legături statistice semnificative între educație și creștere economică;

Breton (2013) definește acumularea de capitalul uman similar cu ceea ce presupune acumularea de capital fizic. Astfel, capitalul uman este operaționalizat ca reprezentând investițiile cumulate în educație realizate prin bugetul de stat ajustate la puterea de cumpărare a banilor. Analizând 35 de economii în perioada, lucrarea argumentează în favoarea investiției statului în capitalul uman. Mai mult, randamentele acestei investiții sunt mai ridicate în țările în care stocul inițial de capital uman este mai scăzut.

Studii realizate pe unități regionale:

Vanhoude et al. (2000) utilizează ca și proxy pentru capitalul uman raportul dintre nivelul de educație și efectivul de personal activ. Autorii analizează regiunile Europene după clasificarea NUTS2 argumentând rolul capitalului uman în procesul de convergență.

Badinger și Tondl (2005) analizează legătura dintre capitalul uman și creșterea valorii adăugate la nivel de regiune conform clasificării NUTS2. Rezultatele arată tendința de grupare a regiunilor cu rate ridicate de creștere în aceeași zonă geografică și prezintă o cauzalitate slabă între capitalul uman și creșterea economică.

Polasek et al. (2011) identifică efectele capitalului uman asupra productivității raportate în cantonatele elvețiene în perioada 1970-200. Autorii argumentează importanța calificării forței de muncă în contextual unei economii dezvoltate promovând implementarea de politici educaționale ca strategie de creștere economică pentru o economie mică, deschisă, într-o lume globalizată.

3. IMPORTANȚA CAPITALULUI SOCIAL PENTRU DEZVOLTAREA ECONOMICĂ SUSTENABILĂ

Apariția și dezvoltarea conceptului de capital social se leagă de numele economistului american Glenn Loury (1977) și al sociologului James Coleman (1988). Pentru Loury capitalul social descrie contextul social ce influențează în mod semnificativ posibilitățile de realizare individuală. Coleman (1988) definește capitalul social ca o formă de organizare

socială ce facilitează realizarea unor obiective care nu s-ar putea realiza în absența lui sau s-ar realiza la costuri mai ridicate.

Se observă că ambele definiții au ca punct comun ideea că relațiile sociale au o valoare economică. Putem identifica originile acestei idei chiar și în scrierile lui Durkheim (1876) care teoretizează coeziunea în societatea modernă ca rezultată a relațiilor existente între indivizii societății respective.

Probabil cea mai cunoscută definiție a capitalului social este cea dată de Putnam (2001): capitalul social prezintă acele caracteristici ale organizării sociale precum încredere, norme și rețele sociale care facilitează cooperarea și coordonarea pentru obținerea unor beneficii mutuale. Astfel, capitalul social se bazează pe rețele sociale și pe normele de reciprocitate și de încredere ce provin din acestea.

Rutten și Boekema (2007) diferențiază între abordarea *economică a conceptului* – capitalul social este o caracteristică individuală - și *abordarea sociologică* - capitalul social este o caracteristică a unui grup reprezentat de o rețea socială, o rețea de afaceri, o regiune. Importanța capitalului social trebuie evidențiată prin corelarea acestuia cu creșterea economică. Dacă înainte de 1990, contribuția acestuia nu era adecvat evidențiată, existând și teorii care nu atribuiau o importanță aparte relațiilor sociale, în prezent nu se mai poate elimina importanța legăturilor din societate la creșterea economică. Literatura de specialitate își concentrează atenția asupra capitalului social din prisma a patru perspective (Woolcock și Narayan, 2000): perspectiva comunitară, abordarea de rețea, perspectiva instituțională și abordarea bazată pe sinergie .

Din punct de vedere al abordării comunitare, conceptul de capital social se asociază cu organizațiile înființate la nivel local, de tipul cluburilor, asociațiilor și grupurilor civice. Se urmărește așadar, numărul acestor organizații și densitatea grupurilor în cadrul unei comunități, aspecte care pot influența dezvoltarea economică. Există însă, și comunități izolate, parohiale sau care acționează împotriva interesului societății care afectează creșterea economică.

Abordarea de rețea (bazată pe legăturile existente în societate) vizează atât importanța relațiilor construite la nivel orizontal (între diferite persoane), cât și importanța relațiilor create la nivel vertical (între diferite tipuri de organizații). Astfel, comunitățile în care legăturile dintre oameni și grupuri sunt puternice se remarcă printr-un simț comun și al identității ridicat (poartă denumirea de societăți cu capital social puternic), în timp ce, comunitățile unde legăturile dintre diferite categorii sociale lipsesc, sunt comunități în care legăturile orizontale sunt orientate doar spre atingerea unor interese marginale (poartă denumire de comunități cu capital social de legătură). Această abordare se caracterizează prin două elemente cheie. În primul rând, capitalul social poate să furnizeze o serie de servicii valoroase pentru membrii comunității, dar presupune și costuri ce pot avea efecte economice negative. În al doilea rând, trebuie să se facă distincția dintre sursele aferente nevoilor capitalului social și consecințele acestora. Uneori, beneficiile obținute pentru un grup implică cheltuieli pentru un alt grup, nu furnizează soluția optimă sau încorporează existența unor costuri viitoare.

Perspectiva instituțională consideră că dimensiunea relațiilor din comunitate și caracterul durabil al societății civice sunt consecințe ale mediului politic, legal și instituțional. Spre deosebire de celelalte abordări, capitalul social este considerat ca o variabilă dependentă. Prin urmare, capacitatea grupurilor sociale de a acționa în interesul comunității ține de calitatea instituțiilor formale de care aparțin. Cercetarea în domeniu asociază două variante abordării instituționale. Prima dintre acestea, consideră că societatea civică prosperă în măsura în care este încurajată în mod activ de către stat. Cea de-a doua se bazează pe efectele performanței guvernamentale și a divizării sociale asupra performanței economice. Astfel, sintagme ca încredere generalizată, libertăți civice sau calitatea birocratică sunt asociate cu creșterea

economică. Prin urmare, capitalul social reduce gradul de sărăcie și diminuează inegalitatea veniturilor. Distincția dintre cele două variante, conduce la concluzia că societățile cu un număr mare de grupuri etnice, cu puține drepturi, generează o creștere economică redusă, în timp ce economiile în care instituțiile nu reușesc să amortizeze conflictele dintre diferite grupuri sociale nu reacționează la șocuri.

Abordarea sinergetică încearcă să îmbine abordarea instituțională cu perspectiva rețelistică. Dezvoltarea acesteia are la bază existența unor alianțe și relații profesionale dinamice între și în interiorul statelor birocratice și diferiți actori din societatea civilă. Se consideră că sinergia dintre acțiunile guvernamentale și cele ale cetățenilor trebuie să fie bazate pe complementaritate și cuprindere. Existența complementarităților este similară cu existența unei propensități economice și sociale. Atunci când nu există însă complementaritate, grupurile puternice sunt cele care asigură dominația în stat. Această abordare vizează trei aspecte principale: identificarea naturii și dimensiunii relațiilor dintre membrii societății și instituțiile formale, dezvoltarea strategiilor instituționale, ținând cont de aceste relații, și identificarea modului în care efectele pozitive ale capitalului social (eficiență instituțională, cooperare, încredere) pot să subclaseze efectele adverse (corupție, izolare, marginalism).

Din punct de vedere al corelării cu creșterea economică, se consideră că dezvoltarea economică se realizează printr-un mecanism prin care se obțin beneficii la nivel de comunitate, dar care îi determină pe indivizi să se specializeze și să creeze legături care contribuie la creșterea economică. Perspectiva instituțională consideră că dimensiunea relațiilor din comunitate și caracterul durabil al societății civice sunt consecințe ale mediului politic, legal și instituțional. Spre deosebire de celelalte abordări, capitalul social este considerat ca o variabilă dependentă. Prin urmare, capacitatea grupurilor sociale de a acționa în interesul comunității ține de calitatea instituțiilor formale de care aparțin. Cercetarea în domeniu asociază două variante abordării instituționale. Prima dintre acestea, consideră că societatea civică prosperă în măsura în care este încurajată în mod activ de către stat. Cea de-a doua se bazează pe efectele performanței guvernamentale și a divizării sociale asupra performanței economice. Astfel, sintagme ca încredere generalizată, libertăți civice sau calitatea birocratică sunt asociate cu creșterea economică. Prin urmare, capitalul social reduce gradul de sărăcie și diminuează inegalitatea veniturilor. Distincția dintre cele două variante, conduce la concluzia că societățile cu un număr mare de grupuri etnice, cu puține drepturi, generează o creștere economică redusă, în timp ce economiile în care instituțiile nu reușesc să amortizeze conflictele dintre diferite grupuri sociale nu reacționează la șocuri. Abordarea pe bază de sinergii încearcă să îmbine abordarea instituțională cu perspectiva de rețea. Dezvoltarea acesteia are la bază existența unor alianțe și relații profesionale dinamice între și în interiorul statelor birocratice și diferiți actori din societatea civilă. Se consideră că sinergia dintre acțiunile guvernamentale și cele ale cetățenilor trebuie să fie bazate pe complementaritate și cuprindere. Existența complementarităților este similară cu existența unei propensități economice și sociale. Atunci când nu există însă complementaritate, grupurile puternice sunt cele care asigură dominația în stat. Această abordare vizează trei aspecte principale: identificarea naturii și dimensiunii relațiilor dintre membrii societății și instituțiile formale, dezvoltarea strategiilor instituționale, ținând cont de aceste relații, și identificarea modului în care efectele pozitive ale capitalului social (eficiență instituțională, cooperare, încredere) pot să subclaseze efectele adverse (corupție, izolare, marginalism).

Câteva lucrări de referință prezintă următoarele rezultate:

Knack și Keefer (1997) operaționalizează conceptual de capital social prin indicatori de încredere și de adevărate norme civice cuantificați pentru 29 de economii utilizând baza de date World Values Survey. Autorii arată că indicatorul propus de Putnam – apartenență la un grup formal - nu este asociat cu nivelul de încredere sau cu performanța economică. Rezultatele arată că națiunile care înregistrează un nivel ridicat cu tendință de egalizare a

veniturilor, un nivel ridicat al capitalului uman, omogenitate etnică, prezintă valori crescute pentru indicatori de încredere și de adeziune la norme civice.

Rutten și Boekema (2007) analizează rolul rețelelor regionale de inovare capabile să transforme tehnologia în avantaj competitiv pentru societate. Normele, valorile și obiceiurile rețelelor facilitează colaborarea în scopul obținerii de beneficii mutuale. Autorii argumentează utilizând ca studiu de caz programul Stimulus Cluster Scheme implementat de Olanda în regiunea Eindhoven importanța capitalului social (norme, valori, comportamente ce promovează cooperarea și coordonarea) în procesul de inovare la nivelul unei firme. Prin instituirea normelor de reciprocitate se limitează frecvența abuzurilor și a comportamentului oportunist, coordonarea și cooperarea având un efect benefic în promovarea inovației tehnologice.

Felice (2012) analizează rolul jucat de capitalul social în dezvoltarea regională din Italia în perioada 1891-2001. Capitalul social este operaționalizat ca participare socială – număr mediu de organizații non-profit la nivel de regiune; participare politică – ponderea persoanelor care votează din total populație cu drept de vot la nivel de regiune; încredere – inversa ratei criminalității, numărul de litigii, percepția asupra criminalității. Rezultatele evidențiază rolul capitalului social în explicarea variabilității valorii economice adăugate la nivel de regiune în special începând cu anul 1970.

În ceea ce privește cuantificarea capitalului social există câteva bariere: definițiile asociate vizează o abordare multidimensională, natura și forma capitalului social se modifică de-a lungul timpului, existența dificultăților în crearea unor indici de măsurare a elementelor cu impact pozitiv. Printre măsuri, se regăsesc numărul de membri în asociații formale și informale, legăturile existente, omogenitatea acestor grupuri, precum și gradul de participare al acestora în cadrul comunității. Alte elemente se referă la realizarea tranzacțiilor cu costuri reduse, crearea de norme și reglementări care facilitează schimburile, cuantificarea relației dintre încrederea comunității și gradul de investire la nivel național. Ținând cont de aceste aspecte, conceptul de capital social vizează legătura dintre interacțiune socială a comunității cu instituțiile guvernamentale pentru a fundamenta nivelul de dezvoltare economică. Acesta conduce la evaluarea corectă a relațiilor dintre investitori, la determinarea persoanelor ce pot beneficia de bunurile publice, la creșterea accesului și la îmbunătățirea comunicării între diferite grupuri sociale, precum și la alocarea capitalului social spre comunitățile sărace.

4. CONCLUZII

Studiul de față prezintă o revizuire a literaturii de specialitate în domeniul creșterii economice durabile. Accentul cade pe prezentarea a două concepte cheie în explicarea fenomenului de creștere economică: capitalul uman și capitalul social. Studiul oferă o descriere a fiecărui concept în parte prezentând apoi rezultatele cele mai relevante obținute în literatura de specialitate. De asemenea sunt identificate avantajele și dificultățile presupuse de utilizarea empirică a conceptelor. Pornind de la aceste elemente considerăm că literatura în domeniul economiei dezvoltării (growth economics) poate să câștige în termeni de rafinare a descrierilor și explicațiilor prin deschiderea spre științe complementare care operează folosind concepte din sfera socialului menite să ofere o înțelegere mai nuanțată a unui fenomen atât de cercetat.

Mulțumire:

Această lucrare este elaborată și publicată sub auspiciile Institutului de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română ca parte din proiectul co-finanțat de Uniunea Europeană prin Programului Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 în cadrul proiectului Pluri și interdisciplinaritate în programe doctorale și postdoctorale Cod Proiect POSDRU/159/1.5/S/141086

BIBLIOGRAFIE

- Badinger, H. and Tondl, G. (2005), The Factors behind European Regional Growth: Trade, Human Capital and Innovation, *Jahrbuch für Regionalwissenschaft*, 25, 67-89.
- Becker G (1964) *Human Capital*, 2nd edn. Columbia University Press, New York, 1975 and 3rd 1994
- Breton, T. R., (2013) Were Mankiw, Romer, and Weil Right? A Reconciliation of the Micro and Macro Effects of Schooling on Income, *Macroeconomic Dynamics*, 1-32.
- Ciccone, Antonio, and Giovanni Peri, (2006), Identifying Human-Capital Externalities: Theory with Applications, *Review of Economic Studies*, 73, no. 2 381-412.
- Cohen, D., Soto, M., (2007) Growth and Human Capital: Good Data, Good Results *Journal of Economic Growth*, 12(1): 51-76.
- Coleman J., (1988), Social Capital in the Creation of Human Capital, *The American Journal of Sociology*, Vol. 94, S95-S120
- de La Fuente, Angel, and Rafael Domenech, (2006), Human Capital in Growth Regressions: How Much Difference Does Data Quality Make? *Journal of the European Economic Association*, 4, no. 1 1-36.
- Durkheim, E., 1893/1997. *The Division of Labor in Society*, The Free Press, New York,;
- Felice E., (2012), Regional convergence in Italy (1891-2001): testing human and social capital, *Cliometrica*, 6(3):267-306
- Knack S., Keefer P., (1997), Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation, *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4): 1251-1288
- Loury G. C., (1977), A Dynamic Theory of Racial Income Differences, in *Women Minorities and Employment Discrimination*, ed. P. A. Wallace
- Lucas, Robert (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics* 22 (1): 3-42. doi:10.1016/0304-3932(88)90168-7
- Mankiw, N. Gregory; Romer, David; Weil, David N. (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics* 107 (2): 407-437. doi:10.2307/2118477. JSTOR 2118477
- Polasek, W., Schwarzbauer, W., Sellner R., (2011), Human Capital and Regional Growth in Switzerland, *Review of Economic Analysis* 3: 46-58
- Putnam R., 2001, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (New York: Simon and Schuster, 2001), 19.
- Romer, P., (1990), Endogenous Technical Change, *Journal of Political Economy*, 98, no. 5 S71-S102
- Rutten R., Boekema F., (2007), Regional social capital: Embeddedness, innovation networks and regional economic development, *Technological Forecasting and Social Change*, Vol 74(9) :1834-1846
- Solow, Robert M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics* 70 (1): 65-94. doi:10.2307/1884513
- Swan, Trevor W. (1956). Economic Growth and Capital Accumulation. *Economic Record* 32 (2): 334-361. doi:10.1111/j.1475-4932

Vanhoudt, P., Mathä, T. and Smid, B. (2000): How Productive are Capital Investments in Europe? EIB papers, Vol. 5 (2).
Woolcock, M., Narayan, D.,(2000) Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy, World Bank Research Observer; Vol. 15 Issue 2, p225